

על יהדות תימן — „היושבת בגנים“ ו„כעשב השרדה“:

„המסע לארץ הגדולה“ של מרדכי טביב

(משיחותי עם המספר — חמש שנים למותו)

מישאל מסורי-כספי

נטוע הנה ולא שקה מימינו בין תלושים

מרדכי טביב

כל יצירה ספרותית שואבת ממקורות אוטוביוגרפיים. פעמים זו לוקחת בקלוי ופעמים בסתר. יש שמקור אוטוביוגרפי כזה בולט, ויש שקבוי הוא. את החוויות האלו מרכיב היוצר בסיפוריו, ומהן הוא מצעב את הדמויות המשקפות את דורו או את עולמו. בשימוש האמנותי ביסודות אוטוביוגרפיים יש מן ההרחבה והצמצום כאחד. בעולם המתואר ביצירה, יש צמצום עולמו של המספר, והסיפור, שלא נועד להיות סיפור אוטוביוגרפי, הופך ליריעה נרחבת הנרקמת מצבעים אישיים מובהקים. מכינן שהיוצר הוא פרי תורשתו, הסביבה וערכי חיים ותרבות שעצבו את רוחו, אין הוא מספר את סיפור עולמו בלבד, אלא אף את סיפור העדה שבתוכה ושממנה צמח.

הדברים אמורים לגבי מרדכי טביב. אי־אפשר לדבר על יצירתו של מרדכי טביב מבלי שנשים לב לשבט היהודי התימני. מתוך עולם זה של תרבות, מנהג ולשון ייחודיים המשורשים במסורת עמוקה, הוא מספר את סיפורו, סיפור שיש בו כמיהה לעולם החדש, הנראה מבעד לאשנב כעולם של אור.

השיב לה יחיא בדרך קיצור והחלטיות:

„רוצה אני ללמוד בבית ספרם של האשכנזים“.

„מה?... נפער פיה מגודל התמיהה, כניכר בך, שעורך מתחכך עליך ורוצה אתה שיבוא אינך ויקררו. הייא, לך־לך למעלמה, שלא ישוב אינך ויראה אותך בכאן“.

„לא אלך!“ נתמרד יחיא.²

דרך שבה עבר ועתיד משמשים בחליפות ובתוכם שזור סיפורה של העדה, השכונה,

¹ השתמשתי במושג זה במקום המושג של „משכילות“ בו השתמש ב. קורצווייל (בטרם ח. סיון תשי״ח. וכן בספרו בין חזון לבין אבסורדי.

² כעשב השרדה, עמ' 107.

הבית, האב ויחיא עצמו, המספר, עד לשיבתו המלאה אל ארץ האור האמיתית, שלה ערג כל כך, היא ילדותו, שכונתו, תרבותו.

ואני הרגשתי ברוח הקרה ששפה את עור בשרי עת שנורקתי. ואני חשתי את קרת המים בבשרי ואת זרזיפי המים הנתזים בהגיע גופי אל המים, וחזורים אל פני ואל גופי ואל עיני אחר צללתי בתהום והמים כיסו כל גופי. פרכסתי בידי וברגלי וצעקתי אימים: „נשמתי מסתמת! הצילוני אנשים אשר מן הארץ הגדולה! הצילו! הצילו!”³

ובעוד מקום הוא אומר:

ואיש גבר רגש בעל קול נעים זמירות, טס של נחושת קלל לידו, הקיש עליו בראשי אצבעותיו והנעים בקול ערב משירותיו של רש"ש. ושאר הגברים ספקו כפים וטלטלו ראשיהם ימין ושמאל, והניעו כתפיהם אט ולאט, והתרוממו משיפולי רגליהם אט ולאט וגופותיהם לכלבו להיוקף ועיניהם צחקו...⁴

זוהי החזרה לבית ילדותו, למקום מוצאו ושורשיו, ועמה בא הגילוי, שאותו אור, שראה, אינו האור האמיתי לו הוא עורג. כחזרה זו, המפגש עם עולמו הוא ועם תרבותו, מלא חזוֹן, כאילו הגילוי מחדש ומרענן את כוחו כמספר.

ישנם חוקרים הסבורים שבסיפוריו של מרדכי טביב טמונה בעיה „משכילית”, דרך החיים אשר בשכונה התימנית פג תוקפה. זוהי דרך־חיים ישנה שנוגדת את העולם החדש.⁵ איני סבור שיש לדעה זו תוקף.

יש צורך להבחין אבחנה דקה באותה מסירה שמוסר לנו המספר מפי אביו:

רואה אני בני־דורך, והם פשטנים. וכמידת פשטותם — יָרַס. אף אתה אחד מהם. אלא שהדורות מתחככים זה בזה ודור אחרון, כמה שיהיה מרדן מקודמו, מדרך הטבע שנדבק בו משהו ממנו... רצוני שתחזור בתשובה, אלא שאם כבר תשוב — לא תהא תשובתך אלא בשלימות נפשך.⁶

אין פה ולא כלום מאותה הנחה שדרך אחת מאבדת תוקפה משום הדרך החדשה. אי אפשר בכך, כיון שבכל חדש יש בו מן הישן והוא גלגולו של הישן משום שהוא בנוי עליו. בשנת 1971, כאשר היה מרדכי במסעו בארה"ב, נצטלבו דרכינו שוב, כמו שאירע הרבה פעמים לפני כן. מתוך שגילגל שיחה עמי ומשיחה לשיחה, באנו לכלל דעה שיש לרשום דבריו וכן עשיתי. לאחר הַתְקַף־הלב הראשון שלו, כאילו חש שחייו מתקרבים לקיצם, האיץ בי שאביא דבריו לדפוס, ועליהם אוסיף פירוש ועיבוד. לא עשיתי כן, משום שלא רציתי שידבק בהם קורטוב של הספד, ובסתר לבי, אפשר שעוד קווייתי, שניצוץ זה שבו, יעלה להבה חדשה ומתוכה תפרוץ שירה חדשה, אלא שלא כך אירע.

3. מסע לארץ הגדולה עמ' 18.

4. שם, עמ' 20.

5. ב.קורצווייל בטרם: צ. לוח, מציאות ואדם בספרות הארץ. ישראלית.

6. כעשב השרה עמ' 252 — 253.

לאחרונה, כאשר ביקרתי בביתו, סיפר לי בהתרגשות מרובה על מעשיו ואמר: „אני עורך מחדש את שירי ועוסק יותר מאשר תמיד בשירת אבותי“. כשגילגל עמי במעשיו נשתפך זוהר על פניו, קלישות של תקווה נתגובה אל לבי, אפשר שמצין לכו יפתח שוב. תקוותי זו לא נתיימה ולא נותר לי כִּי־אם למסור את דבריו של המספר שרשמתי סמוך לפטירתו — והפעם על ספרו „כעשב השדה“.

*

הרקע של „כעשב השדה“ היה בתחילתו תגובה. זה היה לאחר שקראתי את „היושבת בגנים“ של חיים הזו. הבנתי את הנקודה העיקרית בספרו, והיא, שהוא ביקש להעלות את המהות הפנימית העמוקה של היהודי התימני, שביסודה היא נפש נכספת לגאולה וכל הקשר שלה עם ארץ ישראל, גם זו של ימינו, הוא ביסודו משיחי. על יסוד תפיסה זו של הזו לגבי היהודי התימני הבנתי אף את תיאור האישיות המרכזית שפעלה בסיפור, מארי סעיד. אבל מה שקומם אותי כנגד התפיסה הזו, ועורר בי תגובה או מעין תגובה, היתה ההפלה בתיאור הרמות שהפכה להיות אוורירית מאד, מופשטת לגמרי, וכאילו בלי קשר לקרקע וכלי קשר למציאות. אינך יודע מה היא אוכלת ומה היא שותה וממה היא ניזונת. הדבר הזה עורר בי תגובה ביחוד לאחר שהגעתי לתיאור הזה ששם מתואר ומסופר על מארי אלפקעה וציון בנו של מארי סעיד. מארי אלפקעה זה, הוא מעין חסיד שוטה ומאמין נלהב של מארי סעיד, שהיה יושב ומחשב את הקיצין ומונה אותם בחודשים, ומארי אלפקעה היה שותה את דבריו בצמא ומאמין להם בכל תום לבכו.

ציון בנו של מארי סעיד שהיה מושחת ביסודו, ידע לנצל יפה את אמונתו זו של מארי אלפקעה. הימים בהם מסופר המעשה היו ימיהם של האוסטרלים במלחמת העולם הראשונה, והאוסטרלים עם השגעונות שלהם, אהבו לרכוב על חמורים. ציון חשב שאם יעלה בידו להשיג חמור כדי שישכיר אותו, יוכל להשתכר. הוא הלך אל מארי אלפקעה וביקש ממנו הלָנָא. כשהוא ניסה להתנגד, שיכנע אותו ציון באמרו: מה אתה רוצה, הרי ימות המשיח הולכים וקרבים ואנחנו נהיה מזומנים לעולם הבא, ואם אתה תלזה לי לירות, אחזיר לך כאבנים טובות ומרגליות. ציון ידע יפה שאביו, אשר עשה את חשבון הקיצין ומסר אותו למארי אלפקעה אמר, שבעוד ימים מועטים משיח צדקנו עומד לבוא. מארי אלפקעה השתכנע ונתן לציון את הכסף.

במעשה זה היתה הגומה גדולה, ואני באותם רגעים ראיתי לנגד עיני זקנים בשכונתי שאמנם היו משכימים בחצות הלילה לפתחו של בית הכנסת, מתפללים ואומרים תיקון חצות, לימדים ב„זוהר“ ונפעלים מזה מבחינה רגשית ומתפללים בדבקות, מאמינים בני מאמינים גדולים. כשאתה רואה אותם בתפילתם ובישיבתם זו בבית הכנסת, אתה חושב או עשוי לחשוב, שאין להם כל קשר עם המציאות. אבל מיד לאחר התפילה כל אחד מהם מזדרז לביתו, נוטל עמו מנת אוכלו ויוצא לעבודה בשדה, בכרם ובפרדס, וכל אחד מהם — כפי שהכרתיו — אם היה בא אליו ציון כזה ומבקש הלָנָא ממנו לימות המשיח, היה מסתכל עליו כעל מטורף גדול. היינו,

זה היה מין דבר כזה שעם כל הדבקות והאמונה שלהם, היה להם קשר ארצי חזק מאוד לקרקע שעליה ישבו ולמציאות כמות־שהיא. פה הזו הפליג מאד מאד. אני לא ראיתי את הדבר הזה כאופייני.

ניגודים בין גיבורי הסיפורים

היו גם דברים אחרים שעוררו את תגובתי. קיה זה ציון שלמד תורה, שידע פרק במשנתו והוא תואר כאיש מושחת, כילד של גבולין או כמוֹצֵר של גבולין, שאפשר לַזְהוּת אותו בישוּבים מעורבים, או סמוכים זה לזה כמו יפּוֹת־ל־אביב, ששם צמחו כאלה כמוהו, טיפוסים בני בלי שורשין, מושחתים. הם לא אופניִים דווקא לרור החדש של ילידי הארץ בני עדת תימן, כִּינן שלעומת ציון ראיתי את עצמי בבית אבא שהיה רב, ושהיה — כפי שאמרו עליו בחייו — המאור של המקום. למרתי והתמרדתי, אבל לא הגעתי ולא הייתי עשוי להגיע לדמות כציון כפי שתיאר אותו הזו, דווקא משום היסודות הללו שקלטתי בילדותי ושהם ליוו אותי ושימשו תריס — למרות המרד שלי — כנגד שחיתות ומופקרות כפי שתוארה בציון.

התיאור האחר שלא קיבלתי, משום שלא היה מעמיק ביסודו, הוא התיאור הסובב את בתו של ציון שהלכה לקיבוץ. אני מרבר על אותם ימים, על זמן האירועים, שעליו בנה הזו את יצירתו זו ואת סביבתה, שעל מנת לצאת ממנה, כדי לחרוג מתוכה ולהרחיק לכת עד כדי הליכה לקיבוץ, היה צורך במאבק נפשי חזק, מה שלדעתי התיאור הוא פשטני למדי. איני יודע אם זו או זו הסיבה, בכל אחת מאלה היה כרי להניע אותי לנסות כוחי, ואז כתבתי את „כעשב השרה“. היתה לזה גם איזו מחשבה — עד כמה שאני זוכר. השם יחיא בן יחיא לא במקרה הוא. עלתה בדעתי מחשבה לתת איזו שלשלת של מעשים עם הומור ובדיחות הרעת, שכולן מתרכזות באישיות אחת, אך אחר־כך כשהתלוותה ההנמקה הזו, לאחר שקראתי את „היושבת בגנים“, קיבל כל הענין צורה אחרת. אם לראות ולבחור בדמויות, הרי אלה של „כעשב השרה“ עומדות זו לעומת זה עם אלה ביצירתו של הזו.

מארי יחיא — אביו של יחיא לעומת מארי סעיד. מארי יחיא — הוא אחר, הוא חזק וגיבור, ירא שמים ובעל זרוע — איש עובד. אף כי הוא תלמיד חכם מופלג אינו כל וכל אוורירי.

כנגד דמותו של ציון — יחיא בנו של מארי יחיא — דמות שובבית, מלאה חרנת נעורים, מרדנית אך תמיד מעוגנת בבית אבא. גם לעתיד, כאשר יגדל הנער יחיא, הוא לא יחרוג מאותו תחום, עם כל ההבדל והשוני בהשקפת־עולמם של האב והבן.

כציון כך יחיא הבן, נולד בארץ, גדל בבית של רב תלמיד חכם. הוא כמוהו. וכביתו של ציון, כך גם ביחיא מתעורר הרצון ללכת לקיבוץ ובכך להביא לשינוי קיצוני באורח חייו. אבל אצל יחיא אין הדבר קל כל ועיקר. הוא מתחבט ונאבק הרבה. הסיפור מסתיים כאשר יחיא ראה אפס קצהו של הקיבוץ ועדיין אינו משולב בו ואינו מגיע לכלל החלטה, למרות הדבר שהיה חבר בתנועה והתערותו בחיי החלוצים. למעבר כזה שלו לחיי הקיבוץ הוא אינו בשל עדיין מבחינה נפשית.

מסתבר שכל הדמויות בספר „כעשב השרדה“, מעומתות כנגד גיבוריו של הזו ב„היושבת בגנים“.

נשאלתי לשם „כעשב השרדה“. לא במקרה השם כך הוא, יש בו משום התרסה כל-שהיא. ידוע בטבע שהצומח באדמה פניו מופנים כלפי השמש. הפרחים בשעת זריחה מוטים כלפי המזרח, ובערב כלפי המערב. כוונתי היתה לומר בשם הזה כך; למרות שיחיא צמח-בר הוא — כמו עשב השרדה — טבעו טבע הפרחים, פניו מופנים כלפי האור והחום של השמש, מכאן השם „כעשב השרדה“. למרות שיחיא גדל בסביבה כפי שגדל, פניו מופנים לאור הזמן ותקופתו ולחום השמש, תרבותו, ועל כן הוא כעשב השרדה.

„היושבת בגנים“ הופיע כרומן ראשון מובהק שייצג עדה שלימה. כִּינן שספר זה נתפס כרומן מעמיק על חיי התימנים, היה בו משום ייצוג, הייתי אומר — ייצוג מעוות של העדה הזו. איני רוצה שיעלה על הדעת שאין כמו ציון בין התימנים, וביחוד כאשר אנו מרחיקים והולכים מתקופת עלייתם של האבות. ישנם טיפוסים כאלה, אך דעתי לא היתה נוחה שציון הוא המיצג. הוא נתפס כמקרה יחיד המלמד על הכלל. יחיא היה דמות יותר אופֵּנית לכלל הזה של בני הארץ, הוא מיצג את הקיום הכלליים של הרור הזה ולא ציון.

הכמיהה המשיחית וחוש המציאות

נשאלתי על דמות האב, בין תמימות למעשיות, בין חלום למציאות.

כמה שישנה תמימות אצל יחיא האב, אין הוא אוורירי כמארי סעיר. הזו עיבר את דמותו של מארי סעיר כך, שעם זה שיש בה הרבה מן האופייני — ביחוד בחלק זה של המיסטיקה והמבנה הנפשי המיוחד של רעיון המשיחיות — התמימות שלו היתה מופלגת. העיסוק במיסטיקה אצל יהודי תימן אינו התרחקות מן המציאות, אלא צירוף של השנים. השאלה הזו שנשאלה קשורה בעברה של יהדות תימן, בעברה ההסטורי, במציאות המרה שהיתה מנת-חלקה בגולת תימן. זו היתה מציאות שבה היהודי היה מדוכא ומושפל, מציאות שבה ניסו משנאיו לאבד את ערך האדם שבו. בתוך מציאות זו, בביתו, הוא היה עליון על סביבתו. והנה הניגוד הזה, שבין ההכרה הפנימית שלו ובין המציאות שסבבה אותו והיתה מרכאה אותו, הוליד בו רצון חזק לגאולה. אולי אין זה מקרה, ודאי שאין זה מקרה, שליהדות תימן כל כך הרבה משיחים. הרקע לכיסופי גאולה אלה, היתה קרקע פורה לצמיחתם של משיחים, שאחר היו מתגלים כמשיחי שקר. במיסטיקה, מצאו יהודי תימן רימוזים על ביאת המשיח ועל עולם אחר שיבוא, שבו הם ייגאלו. תורה זו היא שקשרה אותם לענין הגאולה. אבל אל נא נשכח דבר נוסף. יהודי תימן הושפעו מן הרמב"ם ותפיסתו שלו לגבי ימות המשיח. הדחף הזה לגאולה יחד עם תפיסתו המושכלת של הרמב"ם השפיעו עליהם בלא יודעין ושלטו בהם. כך הגיעו אלה לגיוון המופלא הזה, מחד הדחף לעליה, היה ביסודו דחף של כיסופים ומשיחיות ומאידך, כאשר הגיעו לארץ, התגלו כאנשי מעשה בכל אורח חייהם. כל אלה לא מצאו ביטויים אצל הזו.

על האור נשאלתי ואשיב.

המפגש של יחיא עם החוץ, עם האור, הוא מפגש רופף. אמנם בספר „כערער בערבה“ המפגש הוא חזק יותר, אך יחיא אינו מתמכר למפגש הזה, אלא הוא כאחד מאלה שבאים לחוש, לראות. יש פה תהליך של התפתחות. זה אינו ענין של קפיצה פעם אחת. וכאן הרשה לי לומר דבר אחד.

הספר „כעשב השדה“ מסתיים כאשר יחיא הוא כבן עשרים שנה. עד שנתו השלוש עשרה היה נתון בתוך מסגרת של העולם שסבב אותו, שבו נולד. זו מסגרת חיים שנתנה תשובה לכל מה שילד יכול לחוש ולרצות או כל מה שהוא צריך. שכונה זו שבה הוא נולד, היתה בעיבורי המושבה. האבות יצאו מעבר לשכונה על מנת למצוא את קיומם. אבל הילדים, החדר שבו למדו היה בשכונה, בית הכנסת בשכונתם. משחקיהם, במידה שהיו, בשכונתם היו. בענין זה אפשר למצוא דבר מופלא. אחרי הכל ההווי בבית ילדים אלה, החיים, הצרכים, לא היו עשירים. הבית דל, עני, והבגדים מקורעים ואוכל לא היה מספיק. לכאורה ילדים אלה היו צריכים להיות נדכאי נפש משום המחסור והדלות של חייהם החמריים. אבל כשאנו מסתכלים על יחיא וחבורתו וכל אותם בני דורו שנולדו בשכונה, ישנו דבר אחד שמציין אותם, יש בהם חדות נעורים חזקה מאד, שובבות נעורים, שהדלות לא השפיעה עליה. כששואלים מנין הדבר הזה? התשובה היא, דווקא בזה שחייהם היו נתונים בתוך מסגרת שסגרה אותם מבלי קשר עם החוץ השונה — ילדים מהחוץ הולכים לבית ספרם מסודרים. מחסור לא ידעו, היה להם אוכל מספיק ותנאי חיים מרווחים יותר — חוסר הפגישה עם ילדים אלה, הוא שמנע את מה שעשוי היה לעורר קנאה, להוליד בהם את התודעה של דלות חייהם. לכן אין קנאה, כי הם לא ידעו חיים אחרים וחרוות הנעורים נשמרה בהם מבלי שתפגם..

הפגישה ב„כעשב השדה“ היא פגישה מאוחרת מעט. זו פגישה עם בית הספר האחר. עמה נולד המרד והוא כבר בשנתו השלוש עשרה. פה מתחיל הקשר להתרקם עם החוץ, אולם בשלבים המאוחרים של „כעשב השדה“, יחיא נמצא עדיין בתהליך של התפתחות. כל הדברים הללו הם במסגרת של „פגישה ראשונה“. ב„כערער בערבה“ יחיא מבוגר יותר, מעורה יותר. הקשר בין יחיא שנולד בארץ ישראל וגדל בה לבין יעיש שנולד בתימן ובגר בה הוא משותף בכך ששניהם דמו לעשב השדה.

האור הגנוז: ביום של לילה בא אבי

יעיש נולד וגדל יתום, אבל הקנאה הבונה הזו והרצון להתעלות ולקחת דוגמה מן הטובים בסביבתו, היה המניע להךחק בין תלמידי חכמים ולהגיע להשלמה עצמית, כך הוא עם יחיא. כאשר הוא יוצא לעולם החוץ ללמוד ולדעת, קיימים בו השאיפה והרצון להתעלות, על כן שניהם כעשב השדה, פניהם לאור, כל אחד בסביבתו ומסביבתו. אלא, שהזו הפליג מאד מאד ב„יעיש“. עם כל מה שמציגים המבקרים „אוטנטיות“, בשני אלה, „היושבת בגנים“ ו„יעיש“, עסק הזו במופשט

שבהילת היהודים הזו ופגם בה. לפיו היא עוד מרחפת בין גאולה למציאות, בשעה שאני רואה אותה כמעוגנת בתוך המציאות.

פעם שאלתי חוקר טבע שפגשתי באקראי אם יש איבוד חומרים בטבע והוא השיב לי, אין, אין איבוד חומרים בטבע, אך יש שינוי. החומר אינו הולך לאיבוד אלא משתנה. כשאני אומר הליכה לאור, איני אומר חלילה, הנתקות מבית אבא, הנתקות מערכים יסודיים שהנחיל לי אבא, אבל יש שינוי בדברים ובדפוסים וכל מה שהניח בי והעשיר אותי, כל אלה מתגלים בדרך שונה ממה שהיו מתגלים בבית אבא. אפשר בבית אבא היו מתגלים בישיבה בבית הכנסת, בשינון ובהנהגת אורח חיים שהיה מבוסס על אותם ערכים שלו. אני לא איבדתי ערכים שקניתי בבית אבא, אלא אני עושה בהם שימוש בצורה אחרת ממה שאבא שלי עשה בהם. בזה יש ביטוי לא רק ביצירה של בפרוזה, אלא אף נתתי לזה ביטוי בפואמה שכתבתי „ביום של לילה בא אבי“ ששם אני מתאר את הסביבה הזו.

בעוד שהסביבה החיצונית התגלתה לי יותר ויותר בהסתאבותה, נמצאת ההגנה הטובה מפני מציאות זו בהיעגנות החזקה ביותר באותם שורשים נפשיים שהוריש לי אבי. וכך אמנם תיארתי זאת בספרי „מסע לארץ הגדולה“, בשער המסע.

איני מקבל את הגירסא הזו שהעולם, אותו העולם שאבי היה שרוי בו, הוא החושך, והעולם הזה שאליו יצאתי הוא האור. האור גנוז הוא בנפש האדם ואם אדם יש בו אור, זה מלווה אותו בכל מקום, בין שהוא פה ובין שהוא שם, ואין אור זה נפגם או נחסר.

תפיסת העולם שלי באה לידי ביטוי כילד וכמבוגר. שם בספרי „כעשב השדה“, הילד הנו כמו שהוא בין חלום ומציאות מחפש ררכו ומתחווה וטומן בתוכו כל חוויה כזו. ברם, כאשר אני מדבר על ה„מסע לארץ הגדולה“, השיבה למחוז-הילדות הוא הארץ הגדולה, ויש פירוש לדבר ויש כוונה לו. העולם שבו נולדתי היה גדול יותר מבחינה אידיאלית, עולם של בראשית, שבו ארץ-ישראל היתה בראשית דרכה. הסביבה שבה גדלתי, היו בה כרמים ופרדסים, והאנשים שבה מועטים, כולם חולמים, חזקים באמונתם ומלאים אהבה למעשיהם ולדרך החיים שבה הם יוצרים. בסביבה זו שלאחר קום המדינה, שעל רקעה באים פרקי המסע שלי, נתחווה שיש חיים כלתי מגוונים, שאין בהם תוכן אידיאולוגי, חיים שיש בהם הסתאבות, שאיפה אחר מותרות ונהייה אחר הנוצץ והמבריק. כשאמרתי המסע שלי לארץ הגדולה, בקשתי לתת קבע עז לכמיהתי לשוב לאותו עולם טמיר, בראשיתי, שהיה טהור מבחינה אידיאולוגית, שהיה בו יושר, והאור שבו לא נחסר, לא נחסר.

*

עתה כאשר שבתי ושמעתי דבריו עוד ועוד, אמרתי אל נפשי: אלה הם דברי היוצר, אלה הם רגשותיו למעשה יצירתו, לחלומותיו, לכאבו וטוב שיבואו אלה לשמש ציוני-דרך לבאים אחריו.

תהיינה השורות הבאות מתוך הפואמה שלו „ביום של לילה בא אבי“ — שבכל עת

היה נוהג לקרוא לפני — כיפת ארגמן לראשו, אבני חן לזכרו בדרך אשר הלך בה:

פִּי בֵן, שֵׁם מַעֲבָר לַחֹמָה הַלְּבָנָה-

וְאוֹבֵד כָּל חֶפֶץ לַחֲפוּץ

אֲשֶׁר שֵׁם מוֹלֶכֶת הַדְּמָמָה

צָבוּר הַזְּמַן הַרְרִים הַרְרִים וְקוֹפֵא גִצַּח בְּמַרְבָּצָיו.

וְהַפֵּל נָח לְלֹא נִיעַ